

УДК 821.161.2:82

Катерина Марчук

«ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»: ДІАЛОГ ІЗ БІБЛІЄЮ

У статті йдеться про наявність літературного діалогу між «Повістю врем'яних літ» та Біблією. Простежується зв'язок між літописом та Святим Письмом, який проявляється у формах «прямого», «опосередкованого» та «прихованого» діалогів.

Ключові слова: літопис, Біблія, діалог, «прямий діалог», «опосередкований діалог», «прихований діалог».

В статье рассматривается присутствие литературного диалога между «Повестью временных лет» и Библией. Отслеживается связь между летописью и Святым Письмом, которая проявляется в формах «прямого», «опосредованного» и «скрытого» диалогов.

Ключевые слова: летопись, Библия, диалог, «прямой диалог», «опосредованный диалог».

The article is devoted to the literary dialogue between «Story of last years» and the Bible. It investigates the connection between the chronicle and Saint Letter, that manifests itself in the forms of «direct», «indirect» and «hidden» dialogues. gue, «hidden» dialogue.

Key words: chronicle, Bible, «direct» dialogue, «indirect» dialogue.

Діалог киеворуської літератури з Біблією був предметом зацікавлення багатьох українських науковців. У різні часи до цієї проблеми зверталися історики української літератури М. Грушевський, Д. Чижевський, М. Возняк та ін. Сучасне висвітлення цього питання пропонують В. Сулима, П. Білоус, О. Сліпущко, Л. Ярошенко. Однак ці дослідження стосуються переважно всієї літератури українського середньовіччя, а, отже, фіксують загальні тенденції впливу Святого Письма на давнє письменство. Натомість зв'язок «Повісті врем'яних літ» із Біблією досліджений лише принагідно, фрагментарно. Отже, існує потреба у спеціальному дослідженні цього питання.

Біблія як багате джерело літературних форм, художніх образів, мотивів, сюжетів, стилістичних прийомів була об'єктом

зацікавлення письменників у різні часи. Особливо глибоким вплив Святого Письма виявився у період Середньовіччя.

Щоб пояснити причини зацікавлення Біблією давніх книжників, слід окреслити специфіку функціонування та розвитку киеворуської літератури. Вагомою є думка Д. Наливайка про те, що «до окремого типу міжлітературних зносин Середньовіччя належать відносини між літературами, що мали за собою стадію античності, її розвинену культуру і виступали центрами культурно-історичних спільнот, і тими літературами, що такої стадії не знали й прилучалися до культури певних спільнот і через них до цивілізації загалом» [6, 40]. Такий тип відносин існував між візантійською та киеворуською літературами в XI — XIII ст. Причиною слугувало прийняття Київською Руссю нової релігії — християнства, що передбачало засвоєння культурного та літературного досвіду Візантії. Маючи абсолютно відмінний світогляд, східно-слов'янські етноси не могли засвоїти ці надбання в «чистому вигляді», без змін. Увібравши в себе численні набутки розвинутої і авторитетної візантійської культури, вони переосмислили їх і пристосували, наскільки це було можливо, до власного ґрунту. Це цілком виправдано, зважаючи на те, що до появи нового культурно-духовного джерела на території Русі тут уже існувала сформована самостійна культура, яка залишалася для Русі органічною.

Із прийняттям християнства «патріотизм, заснований на ідеї роду, рідної землі, перетворювався на почуття належності до однієї віри. Джерелом краси стали вважати не самодостатню природу, а її Творця. «Прекрасне» те, що одухотворене волею Божою, а «низьке» — побутове, іновірне, поганське» [2, 41]. Процес переймання культурного досвіду киеворуською літературою був цілком творчим та самодостатнім і не мав нічого спільного з наслідуванням чи копіюванням. Тут швидше йдеться про тісний діалог двох літератур, у результаті якого з'явилася ціла низка оригінальних художніх творів.

Разом із новим віросповіданням на територію Київської Русі потрапила Біблія. Переклади основних її частин, які використовувалися при богослужіннях, дуже швидко поширювалися серед руських міст, — будувалися храми, формувалися

бібліотеки, зростала кількість освічених людей. Так, біблійні книги стали доступними і для світського читання. Князі, бояри та інші заможні люди мали змогу замовляти книги для себе та своїх дітей. Відомо, що одразу після хрещення князь Володимир узявся за християнізацію Русі, а одним із засобів її впровадження була просвіта. Він наполягав на вивченні книжної справи дітьми заможних людей, оскільки бачив у них майбутніх правителів держави, які мають продовжувати розпочату ним політику об'єднання та контролю держави за допомогою єдиної віри, а також культурне зближення з іншими розвинутими країнами задля подальшого розвитку Русі.

Отже, книги Святого Письма набули широкого розповсюдження на території Київської Русі і справили неабиякий вплив на середньовічних книжників: «Святе Письмо формувало світоглядні засади письменних ченців, які не лише переймалися християнською філософією буття, засвоювали морально-етичні орієнтири Євангелій. Автори оригінальних руських пам'яток часто наслідували жанрові форми, художньо-образні засоби, стилістичні прийоми, притаманні авторитетним літературним зразкам» [10, 108]. Біблія становила собою ідеологічний, релігійний континуум, мала в своєму складі найрізноманітніші літературні форми. Тут представлено «міфи, легенди, епос, релігійно-ритуальні та юридичні кодекси, історичні хроніки, притчі, воїнські повісті, перекази, оповіді, життя, народні пісні, релігійні гімни, любовну лірику, віршовані молитви, філософські й морально-побутові афоризми, слова, казання, повчання, поеми, пророцтва, діалоги...» [10, 108]. Тому середньовічні книжники сприймали Святе Письмо ще й як потужне джерело різноманітних літературних жанрів та форм.

На той час Біблія була найавторитетнішою книгою в Київській Русі, а, отже, містила цінний художній матеріал, цитати з якого визнавалися авторитетними, тому давні автори вводили до своїх творів біблійний матеріал, чим надавали їм особливої значимості та урочистості. Середньовічні письменники не прагнули до індивідуального самовираження і перетворювали свій текст на плетиво з відомих цитат, переказів, готових словесних формул та авторського тексту. Таким способом вони

намагалися надати власним творам вагомості, величі та вишуканості. Крім цього, то був перевірений спосіб встановлення контакту з читачем, вихованим на засадах християнства. Твір, перейнятий християнськими ідеями, легко знаходив шлях до свідомості середньовічної людини.

Крім того, «письменники християнських традицій чули в голосах біблійних авторів голос Самого Бога, а своє призначення вбачали в тому, щоб Всевишній голос направив на дорого спасіння всі племена і роди, об'єднані навколо древнього Києва у велику державу» [10, 5]. Таке призначення давніх авторів було продиктоване не лише християнською філософією, а й політичними інтересами князів та держави, оскільки саме після прийняття нової віри виникла потреба писемного викладу історії цієї держави, розкриття її становлення, побудови династичної лінії руських князів. Слід сказати, що автор літопису пішов цілком логічним шляхом: щоб виконати таку важливу і складну місію, він звернувся за підтримкою до найбільш надійного та авторитетного джерела — Біблії.

Прослідкувавши зв'язок «Повісті врем'яних літ» із Біблією, можемо говорити про наявність між ними «прямого», «опосередкованого» та «прихованого» діалогів, залежно від ступеня оприявленості в тексті. Оскільки таке формулювання вживається лише в межах заявленого дослідження, варто детально розглянути особливості функціонування в тексті кожного з діалогів.

Під «прямим» діалогом маємо на увазі цитування Святого Письма авторами «Повісті врем'яних літ». Так, досить часто знаходимо в літописі вислови біблійних царів — Давида: «...язики своїми льщаху; суди имь, Боже, да отпадутъ отъ мыслей своихъ по множеству нечестья изърини я, яко прогнѣваша тя, Господи» [7, 126], Соломона: «...кажа злыя, приємлетъ себе досажение; обличья нечестивого, поречеть себе; обличения бо нечестивымъ мозолье имь суть; не обличай злыхъ да не възненавидятъ тебе» [7, 100]. Такі цитати набули актуальності в тексті «Повісті врем'яних літ» оскільки містять глибокий філософський підтекст, авторське прочитання якого набуло значного поширення серед давніх книжників. Уведений в дав-

ньоукраїнський контекст, біблійний текст набуває іншого відтінку і звучить по-новому, відповідно до висловленої автором думки та загальної ідеї твору. Таким чином, автор має змогу впливати на свідомість читача, сформовану на засадах християнської філософії, передавати йому інформацію як достовірну і таку, що не підлягає сумніву. «Вплітаючи» біблійну інформацію у художнє полотно «Повісті врем'яних літ», автор не перестає по-своєму її інтерпретувати. Для нього важлива не сама подія, описана у Святому Письмі, а те, як вона перегукується з історією Київської Русі.

Основну увагу автор приділяє звеличенню історії свого народу та популяризації християнського віровчення, хоча йому не чужі й особистісні мотиви. Цитування Біблії дозволяє літописцеві тонко і ненав'язливо провадити процес морального оздоровлення нововернутих християн. З цією метою він складає цілісну характеристику особистого життя князя Володимира: «И бѣ несуть блуда, и приводя к себе мужьскыя жены и дѣвици растля я; бѣ бо женолюбець» [7, 134]. І хоча автор з осудом ставиться до такого способу життя, однак виправдовує князя, провівши паралель із мудрецем Соломоном: «бѣ бо [жень] у Соломона, рече, 700, а наложницъ 300» [7, 134]. Справа в тому, що біблійний цар ділив усіх жінок на чеснотних та блудниць. Блудниці нерозважливі, підступні й «отруйні», це вони спокушають праведного чоловіка на гріх, керують його думками та вчинками. Чеснотні ж жінки покірні, працьовиті, милостиві та розумні, їм має належати шана та хвала: «Жена бо разумлива благословенна есть, боязнь же Господню да хвалить; да дите ей отъ плода устѣну ея, да хвалятъ въ вратехъ мужа ея» [7, 134]. Отже, гріховна поведінка князя Володимира пояснюється потраплянням під вплив підступних блудниць, які «затуманили» його розум та почуття.

Цитуванням Соломонових слів літописець підкріплює власний заклик до праведного способу життя, дотримання християнських морально-етичних норм. Лише за такої умови сформується суспільство, сильне та здорове духом. Що ж до правителів цього суспільства, то вони мають набути ще й інтелектуального досвіду, книжної мудрості, щоб їхньою політикою керували не

особисті емоції, а раціональні думки про інтереси усієї держави. Автор знову звертається до біблійного тексту і знаходить там Соломонову оцінку мудрості: «Азь премудрость вселихъ; свѣтъ, и разумъ и смыслъ; азь призвахъ страхъ Господень; мой свѣтъ, моя мудрость, мое утвѣрженіе; мною вельможи величаються, мучители удержать землю; азь любящая люблю, ищущимъ мене обрящють» [7, 242]. Він розраховує на авторитет та впливовість тексту Святого Письма, які не лише підтверджують його думку, а й спонукатимуть читача до роздумів про справжні людські цінності, прищеплять йому любов та повагу до книжної мудрості.

«Опосередкований» діалог між «Повістю врем'яних літ» та Біблією досить широко представлений у літописному тексті. Він з'являється коли літописець береться переповідати текст Святого Письма, проводить паралелі між ним і подіями, що мали місце в історії Київської Русі. Л. Ярошенко стверджує, що разом із прийняттям християнства середньовічний люд відкриває для себе історію: «Уявлення про старовину як якусь єдину епоху, де відбувається все сезонно і щорічно, змінюється поглядом історичним, згідно з яким усе відбувається в певні роки від створення світу. Історія набуває певного світоглядного сенсу і об'єднує собою все людство. Історія тієї чи іншої країни стає частиною світової історії» [12, 8]. Усвідомивши це, давній книжник намагається «вписати» минуле і сьогодення свого народу у міжнародний контекст. Він ставить перед собою завдання: дослідити «откуда есть пошла Руская земля и хто в ней почаль пѣрвѣе княжити» [7, 6], детально вивчає історію свого народу, цікавиться походженням інших народів, знаходить найрізноманітніші точки перетину між ними. Однак, для відтворення цілісної картини походження і розвитку свого народу, книжник звертається до Святого Письма. Саме звідси він бере початки своєї історії, прив'язуючи її до історії світової.

Автор відтворює біблійну оповідь про всесвітній потоп, детально описує володіння кожного з Ноевих синів, акцентуючи увагу на єдності та спільному походженні усього людського племені. Далі він переповідає уривок із Святого Письма, де йдеться про спорудження Вавилонської вежі та розподілення мов і народів. Це дає йому змогу із всесвітнього контексту вивести

окрему історію слов'янського народу: «По разрушеніи же столпа и по раздѣлении языкъ, прияша сынове Симовы вѣсточныя страны, а Хамовы же сынове полуденныя страны; Афетовы же сынове западъ прияша и полунощныя страны. Ото сихъ же 70 и дву языку бысть языкъ Словенскъ отъ племени же Афетова, нарицаемѣи Норци, иже суть Словенѣ» [7, 10].

Таким чином, автор не лише пояснює, як і звідки з'явилася Руська земля, а й за яких умов можливе її благополучне майбутнє. Він вписує її історію в історію людства, викладену у Святому Письмі. У «Повісті врем'яних літ» цю історію розповідає мудрий філософ. Його розповідь починається зі створення світу, а завершується діяннями Ісуса Христа, який дарує людству можливість досягти Царства Божого. Тут знаходимо обґрунтування біблійної історії, що звучить як відповідь на поставлене Володимиром запитання: «что ради отъ жены родися, и на дъревѣ распятыся, и водою крестися?» [7, 166]. Князь отримує вичерпну відповідь, сформульовану за всіма принципами християнського світогляду та у відповідності до тексту Святого Письма: «...понеже испѣрва родъ человекъскый женою съгрѣши, дьяволъ прельсти Евгою Адама и отпаде рая, також и Богъ отмѣстѣ створи дияволу: женою пѣрвѣ побѣженъ бысть дьяволу, женою бо пѣрвѣ испадеіе бысть Адаму изъ раа, отъ жены же паки выплтыся Богъ и повелѣ в рай ити вѣрнымъ. А еже на древе распяту быти, сего ради, яко отъ древа вкушь, и спаде породы; Богъ же на древѣ страсть пріать, да древом дьяволъ побѣженъ будетъ, и отъ древа праведного пріимуть праведни. А еже водою обновленіе; понеже преумножившимся грѣхомъ в человекъцехъ, и наведе Богъ потопъ на землю, и потопи человекы водою. Сего ради рече Богъ: понеже погубихъ водою человекы грѣха ради ихъ, нынѣ же паки водою очищу грѣхы человекомъ, обновленіемъ водою» [7, 166]. Це уже не переповідання історії, а її осмислення, аналіз та обґрунтування. Літописець робить власні висновки щодо діянь Ісуса Христа, покладаючись на власний життєвий та читацький досвід.

Нааявність «опосередкованого» діалогу свідчить про самостійність та глибину авторського мислення, оскільки біблійний матеріал у «Повісті врем'яних літ» не лише цитується,

а й трансформується у цілком інший, новий, філософсько-художній текст, присвячений історії Київської Русі.

«Прямий» та «опосередкований» діалоги чітко виявляються в тексті «Повісті врем'яних літ» на тлі впізнаваності біблійного матеріалу (цитування, переказ). Однак існує ще один діалог, який характеризує зв'язок літопису з Біблією — «прихований». Він набагато глибший, пронизує увесь текст, впливає на зміст та структуру твору. Світоглядні засади давніх авторів формувалися під впливом християнського вчення, основною формою поширення якого були книги Святого Письма. Отже, перше знайомство середньовічного книжника з Богом, історією людства, поняттям «гріха», що містить у собі християнське розуміння добра і зла, відбулося саме через Біблію. Літописець, що взявся писати історію Київської Русі, дивився на події минулого та сучасності крізь призму біблійного тексту, який міцно вкоренився в його пам'яті та свідомості. Кожен епізод, уведений до тексту «Повісті врем'яних літ», оцінюється автором з погляду християнина: «Богъ же показа силу крестъную на показание земли Русѣй, да не преступають честнаго креста, цѣловавше его; аще лик то проступить, то и сдѣ приимуть казнь, и на преидущемъ вѣцѣ казнь вѣчную» [7, 272]. Тут поразка Ізяслава трактується як результат порушення клятви братерства, складеної на хресті, а порятунок Всеслава — як нагорода за віру в силу та можливість чесного хреста. Незважаючи на відсутність в епізоді прямих цитат, автор все ж звертається до тексту Святого Письма, знаходить там значення християнського символу, його роль у біблійних історіях, беззастережно вірить у його силу і відповідно до складених уявлень трактує причини та результат князівських міжусобиць.

Крім того, «Повість врем'яних літ» «перегукується» зі Святим Письмом за формою та стилем письма: «Це, як і Біблія, своєрідний збірник, до якого увійшли прямі цитати і перекази біблійного тексту, фрагменти богословських трактатів, життя святих, а також історичні оповідання, топонімічні легенди, військові повісті, прислів'я, приказки та ін.» [2, 59].

Уважно розглянувши художню структуру «Повісті врем'яних літ», дослідивши вплив Святого Письма на літературний про-

цес Середньовіччя, можемо говорити про наявність тісного діалогу між цими двома текстами, який, однак, по-різному проявляється в різних частинах літопису. Відповідно до ступеня оприявленості в тексті, розрізняємо «прямий», «опосередкований» та «прихований» діалоги.

«Прямий» діалог провадиться шляхом цитування автором «Повісті врем'яних літ» тексту Святого Письма з метою підкріплення власних слів авторитетним джерелом. Крім того, літописець інтерпретує біблійну філософію та застосовує її відповідно до поставленої мети — вивести руський народ із «язичницького мороку» і впустити в «світле християнство». У контексті давньоукраїнської історії біблійний текст починає звучати по-новому.

Про «опосередкований» діалог можемо говорити тоді, коли автор літопису вдається до переказу епізодів із книг Святого Письма, проводить паралелі між ним і подіями, що мали місце в історії Київської Русі. Наявність «опосередкованого» діалогу свідчить про самостійність та глибину авторського мислення, оскільки біблійний матеріал у «Повісті врем'яних літ» не лише цитується, а й трансформується у цілком інший, новий, філософсько-художній текст, присвячений історії Київської Русі.

«Прихований» діалог пронизує увесь літопис, впливає на його зміст та структуру. Оскільки перше знайомство середньовічного книжника з Богом, історією людства, поняттям «гріха» відбулося саме через Біблію, літописець дивиться на події минулого та сучасності крізь призму біблійного тексту, який міцно вкоренився в його пам'яті та свідомості. Кожен епізод, введений до тексту «Повісті врем'яних літ», оцінюється автором з погляду християнина.

Отже, «Повість врем'яних літ» із самого початку її створення і до сьогодні перебуває в тісному діалозі зі Святим Письмом. Давні автори засвоїли християнські настанови, закладені у Біблії, керувалися ними при написанні власних творів. Однак вони не обмежувалися проповідуванням біблійної філософії, а творчо її переосмислювали, інтерпретували відповідно до контексту. Таким чином, беззаперечність описаних в літописі

подій підкріплювалась авторитетом Святого Письма. «Повість врем'яних літ» набувала в очах християнського населення Русі особливої значимості та безапеляційності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія: Книги священного писання Старого та Нового завіту / В українському перекладі. — К.: Видання Київської Патріархії Української Православної церкви Київського Патріархату, 2004. — 1407 с.
2. Білоус П. Актуальні питання української літературної медієвістики / Петро Білоус. — Житомир, 2009. — 248 с.
3. Білоус П. Зародження української літератури / Петро Білоус. — Житомир, 2001. — 96 с.
4. Білоус П. Історія української літератури XI — XVIII ст.: Навч. посібник / Петро Білоус. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 424 с.
5. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн./ Михайло Грушевський. — К.: Либідь, 1993. — Т. 2. — 264 с.
6. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. — К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. — 348 с.
7. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. Яременка. — К.: Рад. письменник, 1990. — 558 с.
8. Сліпушко О. Література Києворуської держави (XI- XIII століття): Актуальні проблеми сучасних студій / Оксана Сліпушко // Слово і час. — 2007. — № 8. — С. 14–28.
9. Сліпушко О. Традиція руського літописання і «Повість врем'яних літ» / Оксана Сліпушко // Сліпушко О. Софія Київська: Українське літературне Середньовіччя: Доба Київської Русі (X–XIII ст.) / Оксана Сліпушко. — К., 2002. — С. 254–267.
10. Сулима В. Біблія і українська література / Віра Сулима. — К.: Освіта, 1998. — 399 с.
11. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / Нортроп Фрай // Львів: Літопис, 2010. — 360 с.
12. Ярошенко Л. Соціально-філософський аналіз літописних джерел XI–XVI століть як чинника формування етнонаціональної свідомості / Л. Ярошенко. — [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>